

CRKVINA I SVETE TROKUTNE STRUKTURE IŠČITAVANJE MITSKOGA KONTEKSTA *PETIH* *CRIKAV NA KOSOVI*

VITOMIR BELAJ
Degenova 2
10000 Zagreb
vito@belaj.com

UDK 232.93+398.32
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper
Primljeno/Received: 4.05.2013.
Prihvaćeno/Accepted: 8.05.2013.

JURAJ BELAJ
Institut za arheologiju
Ljudevita Gaja 32
10000 Zagreb
jura@belaj.com

Pri novoj valorizaciji Crkvine, toga gotovo mitskog toposa hrvatske povijesti, ne će biti zgrega provjeriti može li ju se smjestiti u trokutnu prostornu strukturu (u smislu tumačenja Pleterski – Belaj). I doista, pet starohrvatskih crkava u Kosovu polju smješteno je na krakovima oštrog kuta od 23°27' i tvore trokut s odnosom između dulje i srednje stranice kao 1:1,6. Smije se zaključiti da je seoski svećenik/žrec/vrač, nakon slavenskoga zaposijedanja ovoga područja, posvetio novoosvojenu domovinu slavenskim vrhovnim bogovima (Perunu, Mokoši i Velesu) i njihovoj božanskoj djeci (Jarilu i Mari) određujući im njihova nova mjesta i tumačeći mitska kazivanja pokazujući im pritom (doslovce kažiprstom) kako se i gdje zbivanja o kojima kazuju mitovi (konkretno: Jarilov trudan hod kojim ovaj izžmiče vodu iz zemlje) odvijaju u njihovu okruženju. To bi značilo da u Biskupiji moramo očekivati kontinuitet kulta bogorodice.

Ključne riječi: Bogorodica, Perun, Mokoš, Veles, Jarilo, Mara, sveti trokut

Polazišta

Ovaj rad, izvorno rađen za projekt „Kulturni i jezični kontekst kao odrednice za stvaranje identiteta“ i istodobno uklopljen u potrebe međunarodnoga projekta “Francia media – cradles of European culture”, tematski se dobro uklopio u znanstveni skup „Kult Velike majke i štovanje Majke Božje“ održan u Zagrebu 6. i 7. listopada 2011¹. Prvo ga je Vitomir Belaj

¹ Prva verzija je već objavljena u elektroničkoj verziji, vidi Belaj, V. 2012.

mislio sam napisati, no shvatio je da tema, usko povezana s arheologijom, nadilazi njegove kompetencije pa je pozvao u pomoć svojega dugotrajnog pomagača i suradnika, sina Jurja. Bila je to jako dobra odluka. Zadatak je bio, pomoću posebnih, tek nedavno uočenih pomagala utvrditi postoje li pokazatelji da je Crkvina, gotovo mitski topos i najstarije i najnovije hrvatske nacionalne povijesti (mjesto na kojem je pronađen zabat oltarne pregrade s likom što ga danas štiju hrvatski rimokatolički vjernici kao *Gospu velikoga hrvatskog zavjeta!*), bila već i prije pokršćavanja Hrvata sveto mjesto, sveto, dakako, prema kriterijima starije pretkršćanske slavenske vjere, te ima li pokazatelja o kontinuitetu kulta bogorodice na njemu.

Indicija za takvu mogućnost ne manjka. Doista, na području *ad quinquae Ecclesias in campo*, odnosno *v petih crkvah na Kosovi*, gdje se navodno okrunio kralj Zvonimir (vladao od 1076. do oko 1090.), a – prema legendi – 20. travnja 1089. – je tu i ubijen², te gdje je povremeno bilo sjedište hrvatskoga kralja i kninskoga biskupa (*episcopus Chroatensis*), pronađeni su ostatci nekoliko „poganskih“ grobalja. A groblja su sama po sebi sveta mjesta. To su groblja na *Bukorovića podvornici*, pa na negdašnjoj obližnjoj *oranici Aćima Popovića*, na *Popovića dolima* sjeverno od Crkvine, na *Bračića podvornicama* nedaleko Crkvine te na samoj *Crkvini* ispod kršćanske bazilike³. Dovoljno mogućnosti da se kršćansko nadoveže na pretkršćansko.

Pomagala što smo ih spomenuli iznašao je u istočnim Alpama Andrej Pleterski (1996), a mi smo ih primijenili na hrvatskom području. Budući da smo o njima više puta dosta opširno pisali (pogledajte popis radova na kraju članka), bit će ovdje dovoljno spomenuti samo najvažnije detalje. Riječ je o trokutima kojih su vrhovi bili posvećeni vrhovnim slavenskim božanstvima, gromovniku *Perunu*, njegovu suparniku *Velesu* (vladaru zagrobnoga svijeta) i božici *Mokoš* (poistovjećenoj sa Suncem) za koju se njih dvojica žestoko bore. Pretkršćansko značenje tih točaka kasnije je bilo zamaskirano

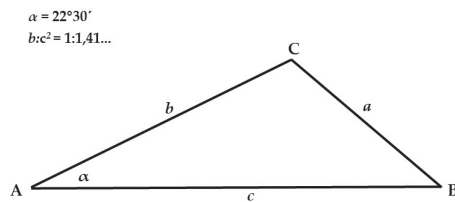
2 Legenda je, doduše, izmišljena, ali pokazuje važnost koju je Biskupija imala u ono vrijeme.

3 O tome je na ovome skupu govorila Maja Petrinec u izlaganju „Arheologija Crkvine između poganstva i kršćanstva“ i iznijela (navedeno prema sažetku izlaganja) *da je sakralnom kompleksu na Crkvini prethodilo groblje s poganskim karakteristikama pokapanja s ukopima rodovskih poglavica opremljenih oružjem i konjaničkom opremom franačke provenijencije u doba širenja Karolinškog carstva na istok.*

Opširnije o istoj temi pogledajte u Petrinec 2006. Povijest arheoloških istraživanja Biskupije vrlo je bogata i od presudnoga značenja za hrvatsku nacionalnu srednjovjekovnu arheologiju. Samim time je i literatura o toj temi opsežna i samo njezin prikaz izašao bi iz okvira ovoga rada. Dobar pregled istraživanja grobalja učinjen nedavno pogledajte u Petrinec 2009. Uvid u širu sliku može se dobiti iz monografije koja je pratila izložbu Hrvati i Karolinzi 2000. godine (Milošević, A. [ur], 2000).

kršćanskim tumačenjima (često gradnjom crkava na njima), ali sačuvali su se tragovi u starim vijestima, toponimima, pa i kršćanski preoblikovanim starijim predajama. Postavljanjem svojih bogova na određene točke u prostoru, slavenski su žrečevi dobili svete tročlane prostorne strukture koje su odražavale sveti nebeski red. Budući da pomoću triju točaka uvijek možemo konstruirati trokut, mi danas prema njihovim određenim značajkama u njima prepoznavamo „svete trokute“. Jedan od kutova takvoga trokuta **uvijek** ima oko 23° ($\pm 2^\circ$; točno bi bilo $23,^\circ 27'$), što predstavlja razmak između najviših točaka prividne putanje Sunca na dane solsticija i ekvinocija. To ima asociirati na opažanje da je Sunce jednu polovicu godine (ljeti) bliže nebeskom Perunu, a drugu (zimi) podzemnom Velesu. To potvrđuju odnosi dviju većih stranica kojih se dužine odnose približno kao $1:\sqrt{2}$ (točno: $1:1,4142\dots$). Manje stranice izražavaju odnose između Peruna i Velesa s Mokoši, a veća (kvadrat nad hipotenuzom) je odraz napetosti koja vlada između muških bogova. Inače, odnos $1:\sqrt{2}$ je poput onoga između stranice kvadrata i njegove dijagonale.

Plemenski sveti trokut (idealna rekonstrukcija)

Takvim su trokutima, pretpostavio je Pleterski, plemenski svećenici uspostavljali kozmički red kakvoga je bio uspostavio Stvoritelj dok je stvarao Svijet i kakvoga su Slaveni imali u svojoj pradomovini. Sveti trokut, obredno uspostavljen (pri čemu su, očito, bili kazivani mitovi o stvaranju Svijeta, odnosima između vrhovnih božanstava – Stvoriteljeve djece, nastanku plemena/naroda, vladarskoga roda), davao je legitimitet plemenskomu vodstvu, pa ga je imala svaka plemenska jedinica (župa, još u pretkršćanskom smislu).

Uspjelo nam je na hrvatskom području pokazati da su uz takve velike „plemenske“ trokute postojali i znatno manji, također **uvijek** s kutom veličine od oko 23° , no koji gotovo **nikada** nemaju spomenuti odnos stranica u

vrijednostima $1:\sqrt{2}$, nego oko 1:1,2, 1:1,26, 1:1,6 ili 1:1,8, što govori o njihovim vjerojatno drukčijim funkcijama. Popratni tragovi upućuju na zaključak da su bili povezani s mitskim kazivanjima o Perunovoj i Mokošinoj djeci, božanstvima plodnosti (*Jarilu/Jurju* i *Mari/Morani*) i njihovu odnosu prema roditeljima. Ti su mali trokuti nerijetko povezani s velikima, a konstruirali su ih vjerojatno seoski svećenici za potrebe manjih seoskih zajednica. Funkcija im je, očito, bila pospješiti plodnost i rodnost.

Kako postupiti u Biskupiji?

Notorna je činjenica da bilo koje tri točke u Svemiru možemo povezati zamišljenim linijama i tako dobiti trokut. No to nipošto ne znači da smo time ujedno dobili i praslavenski sveti trokut! Doduše, kut od oko 23° znatno suzuje izbor, a dodatni filter su i spomenuti odnosi između dviju stranica. No još uvijek postoji prevelika mogućnost da „pronađeni“ trokut nema a ma baš nikakve veze sa starom slavenskom vjerom, pa ga nipošto ne smijemo naprečac uzeti kao dokaz pri rekonstruiranju starijih predodžbi povezanih s nekim zaokruženim područjem.

Pleterski je krenuo od činjenice da je uočio tri konkretne točke koje nekim svojim značajkama (imenom, predajom) upućuju na praslavenska božanstva, pa zatim pomislio da vjerojatno nose neki dublji smisao. Pritom je razradio mjerila koja si je postavio za provjeru njihove autentičnosti. Donosimo sažet prikaz najbitnijih kriterija:

- jedan od kutova ima oko 23 stupnja;
- dvije dulje stranice trokuta odnose se jedna prema drugoj približno kao $1:\sqrt{2}$ (točno: 1,414235...);
- najduža stranica trokuta obično povezuje muške točke (udaljenost između Peruna i Velesa veća je od njihove udaljenosti prema Mokoši);
- Perunova je točka uvijek negdje na povišenom;
- ženska točka obično je uz vodu;
- između ženske točke i točke Perunova protivnika u pravilu je voda, obično tekuća.

Mi smo pak u Biskupiji dobili zadatak da već unaprijed pretpostavljeni smisao ugradimo u trokut kojega tek valja pronaći, da bismo na koncu u nj upisali slavensku mitsku interpretaciju. A taj je postupak od samoga početka metodički naopak.

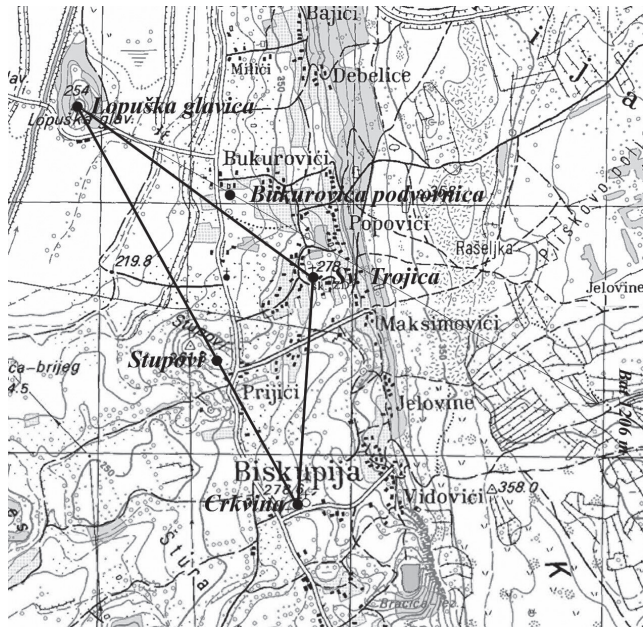
Dodatnu poteškoću čini teška povijest ovoga kraja. Kosovo su temeljito poharali Tataři godine 1242., no vjerojatno se dio stanovnika nakon njihova odlaska vratio u svoja sela i nastavio živjeti i pritom čuvati svoju drevnu predaju, barem u ulomcima. No niti tri stoljeća kasnije, godine 1522., prodrli su na to zemljište Turci i zadržali se do 1688. U tom je razdoblju iselilo (ili bilo protjerano, pobijeno) starije stanovništvo, a naselili su se *Morlaci*, pravoslavno stanovništvo ijekavskoga govora, predci današnjih sjevernodalmatinskih Srba. S njima su došle i skupine katoličkih ikavskih *Bunjevaca* koji su u mnogome bili slični pravoslavnim Morlacima. Ti su događaji u potpunosti prekinuli kontinuitet u stanovništvu, pa i u mjesnoj predaji koja danas ne seže dublje u prošlost. Mi ni kada bismo htjeli ne možemo kroz tu prazninu prodrijeti do pretkršćanskoga vremena. Ostali su samo tragovi pet ranosrednjovjekovnih, predromaničkih („starohrvatskih“) crkava, i to u „arheološkom stanju“. Govore li nam one štogod?

Riječ je o crkvi na Lopuškoj glavici (254 m)⁴, crkvi sv. Cecilije („Stupovi“, oko 260 m), bazilici sv. Marije na Crkvini (278,6 m), crkvi na Bukorovića podvornici (235 m) i, petoj, pod današnjom pravoslavnom crkvom sv. Trojice (278 m).

Crkve na Lopuškoj glavici, Stupovima i Crkvini spaja crta u prirodi duga 1.820 m. Ta se crta odvaja od pravca sjevera na desno (ω) za $149^{\circ}57'$. Lopušku glavicu i Sv. Trojicu povezuje crta od 1.135 m, a azimut (ω) joj iznosi $126^{\circ}30'$. Stotinjak metara izvan ove crte prema istoku je Bukorovića podvornica. Udaljenost od Crkvine do sv. Trojice iznosi 900 m. Imamo, dakle, trokut kojemu jedan kut (onaj na sjeveru, kod Lopuške glavice) ima točno $23^{\circ}27'$, a stranica Lopuška glavica – Sv. Trojica odnosi se prema stranici Lopuška glavica – Crkvina točno kao 1:1,6. Pred nama je lijep „sveti trokut“ s omjerom kakav je zabilježen kod Lepoglave (Sv. Juraj – Sv. Marija – Sv. Ivan), Brseča (Perun – Sv. Jelena – Gradac) i Splita (Perunsko – Sv. Mihovil na Poljudu – Sv. Marija na Otoku)⁵. Upravo zapanjuje preciznost kojom su nekoć trokut kod Biskupije „upisali“ u krajolik. To ne može biti igra slučaja. Evo toga trokuta:

4 Visine pojedinih točaka „skinuli“ smo s topografskih karata TK25. Ostale zemljopisne vrijednosti koje ovdje navodimo skinuli smo sa satelitskih snimaka pomoću programa Google Earth 6.1.2.604 i donekle se razlikuju od TK25.

5 Ovaj trokut s omjerom kao kod „seljačkih“ je inače velik poput „plemenskih“. O tome pogledajte redom radove V. i J. Belaj 2007, V. Belaj 2006b i Goss 2009.

Sveta tročlana prostorna struktura u Biskupiji

Doista, to je po svojim omjerima pravi „seljački sveti trokut“. Ali taj nam trokut, osim svojih geometrijskih vrijednosti, u prvi mah ništa ne govori. Niti jedna od tih točaka nema nikakvih elemenata koji bi upućivali na negdanje štovanje pretkršćanskih bogova. Kao da su točke zapamćene, ali su svi dijelovi mita potpuno izbrisani iz memorije. Valja stoga posvetiti pažnju zamišljenom suodnosu pojedinih božanstava na tim točkama. Nebesniku Gromovniku priliči najviša točka, a to je Crkvina. On i Mokoš trebali bi biti s jedne strane vode tekućice, a Veles s druge. Znači da Velesa treba pretpostaviti na Lopuškoj glavici, s one strane tekuće vode (to je ovdje danas, nakon melioracije rječice Kosovčice, jedva uočljiv potok između Lopuške glavice i zaselka Bukurovića) i zamočvarene nizine. Mokoši onda preostaje mjesto gdje su danas Sv. Trojica, ali tamo nema nikakve vode, koja se u pravilu nalazi uz Mokoš.

Druga je mogućnost da bi crkva sv. Marije mogla (ali ne bi morala) biti kršćanskim supstitutom mjesta na kojem se štovala praslavenska bogorodica Mokoš (majka Jarila i Mare), kako je to već utvrđeno na mnogo drugih mjesta. Ako to prihvatimo, sve se počinje slagati u lijepu sliku. Od bazilike je kakvih 440 metara prema jugoistoku, pod onizom stijenom (visokom četrdesetak metara) ispod visoravni *Krša*, malo *Bračića jezera*, pa bi tamo Mokoš mogla imati i svoju vodu. Perunova bi točka u tom slučaju bila kod

Sv. Trojice, doduše, za nepun metar niža od Mokošine, ali ako se sa Crkvine gleda prema sjeveru, izgleda kao da su sv. Trojica malo viši od nje. Osim toga su Sveta Trojica (Presveto Trojstvo) bili bolji izbor za Perunov supstitut nego što je sv. Marija. Naime, jedna od dobro uočenih Perunovih značajki je njegova mnogostranost koja se izražava brojem glava, pa ga prepoznamo u opisima, imenima i pronađenim kipovima božanstava s više glava. Riječ je ponajprije o zapadnoslavenskim bogovima Svantevitu i Triglavu u kojima možemo vidjeti osamostaljene neke od Perunovih aspekata. Baltoslavenski **Perunъ/Perkuns* je bog koji nadzire sve tri kozmičke razine: nebesku, zemaljsku i podzemnu. Nećemo spominjati dinarski vrh Troglav (koji se s kninskoga područja ni ne vidi), nego zagonetni kip iz Vaćana kod Bribira koji može zornije dočarati tu Perunovu sposobnost.

Troglava (četveroglava?) skulptura iz Vaćana, Split, MHAS
(foto: Z. Alajbeg, MHAS). Prema: Goss 2009:157.

Čini nam se da je Perun s mjesta na kojem su danas Sv. Trojica mogao imati bolji pregled nad Kosovom nego što bi ga imao sa Crkvine.

Mogao bi netko prigovoriti da je trokut, doduše, sam po sebi pravilno oblikovan, ali da se sve drugo svodi na puko nagađanje. Toga smo se i bojali. Rekli smo da je zadatak na samome početku naopako postavljen. Ali ako šire pogledamo prostor u kojem leži taj trokut, stvar će postati ozbiljnijom. Argumenti o svetosti biskupijskoga trokuta umnožit će se. Mogu se podijeliti u dvije skupine: jedno su toponimi smješteni izvan samoga trokuta koji se mogu odnositi na drevna slavenska mitska kazivanja, a drugo je umreženost elemenata ove tročlane prostorne strukture u širi prostor.

Šire okruženje

Rekli smo da je biskupijski trokut prema svojim dimenzijama i prema međusobnom odnosu dviju većih stranica tipičan „seoski trokut“ povezan s kazivanjem o božanstvima vegetacije. Zato bi trebalo u njegovu okruženju očekivati tragove mitskoga kazivanja o tim božanstvima, o blizancima Jurju i Mari. Upada u oči brdašce *Konj* što dijeli Knin od Biskupije. *Konj* kao oronim je gotovo „stajajući element“ u sveto organiziranom prostoru. Naime, i Jarilo/Juraj i Mara/Morana javljaju se i u konjskom obličju, i to ne samo na baltoslavenskoj, nego i na indoeuropskoj razini. Uz gotovo svaki otkriveni sveti trokut postoji oronim koji podsjeća na konja ili kobilu.

A na južnom kraju Kosova je selo *Treskavica* (ne trebamo čitatelju objašnjavati tko tamo *trijeska* svojim munjama i gromovima). Malo istočnije od Treskavice je *Golo brdo* (relativne visine 90 m; usporedite istarski toponim *Gologorica*, nekoć *Gola gorica*; neobrasli vrh ponegdje je oznaka posebne svetosti gore) sa sjeverozapadnom padinom zvanom *Žmikina strana*. Južnije, iznad sela Ožegovića, su *Paklene strane* iste gorske kose. Na podnožju *Žmikine strane* izviru izvori koji napajaju polje pred sobom i pune potoke *Barica* i *Potok* (kao što i kroz Mošćeničku dragu pod *Perunom* teče *Potok*). Usput: *Golo brdo* samo je sjeverozapadna padina jugozapadnoga pobrđa već spomenutoga *Kozjaka* (*Bat*, 1206 m).

Spomenuti toponim *Žmikina strana* može se povezati s drugim mjestima sličnih imena i značajki. Takva je, na primjer, *Žminjica* kod srednoistarskog trokuta (vidi Belaj 2012:265/266). To je tamo ime za šumom pokrivenu uleknutu padinu niskoga hrpta (iznad je vrh visok 281 m) između *Gologoričkoga* (!) i *Krbunškoga* potoka, kod zaselka Šilići. U njoj izvire, prema TK25, pet potočića koji se spajaju u jedan i teku u *Gologorički* potok. Druga *Žminjica* je sustav jakih kraških podmorskih vrela kod Bakarca, danas uključen u riječki vodovod. Toponim *Žminjača* odnosi se pak na mjesto gdje uza cestu izvire više malih izvora kraj *Zmijskoga kamena*, točke svetoga trokuta kod *Strožanca* pod *Perunom* (Belaj 2011a:76-78). Uvijek su takvi toponimi povezani s izviranjem vode iz zemlje. Možemo dodati i istarski ojkonom *Žminj*, ime gradića sa starohrvatskim grobljem (a svako groblje je sveto mjesto) s još pretkršćanskim elementima, koji se datira u IX. i X. stoljeće. U neposrednoj blizini otkrivena su slavenska groblja i iz VIII. stoljeća (uključujući i *Babinu brajdu!*) (Marušić 1995).

Podrijetlo imena *Žminjica*/*Žminjača* i njima srodna leži, najvjerojatnije, u glagolu *žėti*, *žmikati* (“cijediti vodu iz nečega”) koji ima homonim *žėti* (isprva: „blijuču srpom otkidati klasove s žitnih vlati“). Oba su praindоеuropskoga

podrijetla. Izvor im je glagolski korijen **gъhen* “udarati”, iz čega imamo i praslavensko **žęti* u zemljoradničkoj terminologiji (*žęti, žetva, žetelac*) i **gъnati* u pastirskoj (*goniti, pogon, gonič*). *Žminjica* i *Žminjača* bi, prema tom tumačenju, bili nazivi za mjesta gdje „na silu“ istječe voda iz zemljine utrobe na površinu. A takvu snagu mogu posjedovati samo božanske osobe (Belaj 2011a, 2012).

Lijepo se to vidi, na primjer, u jednoj ruskoj svadbenoj pjesmi. Treba pritom znati da je u cijelom slavenskom svijetu „obična“, ljudska svadba zapravo bila oponašanje nebeske svadbe Jurja i Mare (Belaj, V. 1993), pri čemu Juraj dolazi izdaleka od preko mora, iz opasne tuđine (iz Velesova svijeta) po Maru pred Perunov dvor da ju odvede u svoj dom. U toj konkretnoj pjesmi nevjesta pjeva o mladoženji koji dolazi po nju (prelazeći pritom preko *mosta*). Donosimo ključni dio zajedno s Katičićevim prijevodom (2010:47, 64/65):

*Идѣт-то ведь чуж-чуженин
по мостоцьку калинову. –
Калин мост выгибаице,
калины-те ломаютце.*

...

*Из-под правой-от ноженьки
вода-грезь выжимаице,
из-под левой-от ноженьки
огонь с искрам вылетывает*

„Ide pak to tuđ tuđinac
po mostiću kalinovu. –
Kalinov se most sagiba,
kaline se lome.

...

Ispod desne noge
voda se i mulj ižima,
ispod lijeve noge
oganj s iskrama izlijeće.”⁶

Mladoženja dolazi nevjesti kao što Jarilo dolazi Morani. Kada *hoda* i jednom nogom zagazi u blato, ižimaju se voda i mulj, a kada zagazi drugom, ognjevitost se iskri. Jarilo time spaja značajke ognjevitoga Perunova i mokroga Velesova svijeta. A vlaga podržava zelenu vegetaciju, dok su iskre i oganj crveni. Uleknuća u podnožju padina otisci su Jarilove noge, a izvori koji iz nje teku, to *вода-грезь выжимаице*, voda se i mulj ispod njegove noge ižima. Doista, drevno je mitsko kazivanje tako „upisano“ u krajolik.

Promotrimo biskupijski trokut u širem prostornom kontekstu. Potegnemo li crtu od Lopuške glavice preko crkve na Bukorovića podvornice (koja inače nije uključena u trokut) prema jugoistoku, doprijet će do glavnog vrha Kozjaka znakovito zvana Bat (1206 m).

6 Д. М. Балашов, Ю. И. Марченко, Н. И. Калмыкова, Русская свадьба. Свадебный обряд на Верхней и Средней Кошеньге и на Уфтыге (Тарногский район Вологодской области), Moskva 1985., str. 342b, bilj. 5

To nije sve. Već smo naznačili da je azimut pogleda s Lopuske glavice na Sv. Trojicu 126°35'. A to je blizu azimuta točke sunčeva izlaska s horizonta, promatrana s Lopuske glavice na dan zimskoga solsticija. On iznosi, astronomski izračunat, 123°, dakle 3°25' manje. No s Lopuske glavice ne vidi se **horizont**, on je zakriven iza Kozjaka i Dinare. Sunce, dakle, nužno „izlazi“ u Biskupiji nekoliko minuta kasnije no što su to izračunali astronomi, pa je stoga točka vidljiva izlaska pomaknuta nekoliko stupnjeva udesno. To bi trebalo na licu mjesta promatrati i mjeriti jednoga vedrog jutra tri dana prije Božića, no sumnjamo da bi se vrijednost vidljivo razlikovala od azimuta pogleda na Crkvinu.

Važna bi možda mogla biti bilješka fra Gašpara Vinjalića (1707.-1781.) koji je u talijanski pisanom djelu *Compendio istorico e cronologico delle più memorabili occorse agli Illiri e Slavi in Dalmazia, Croazia e Bosnia* („Povjesni i kronološki pregled vrlo znamenitih događaja Ilira i Slavena u Dalmaciji, Hrvatskoj i Bosni“, što ga je pod naslovom *Storia Civile Ed Ecclesiastica Della Dalmazia* preradio i objavio pod svojim imenom 1775. u Mlecima Gianantonio Bomman) opisao onda još vidljive ostatke temelja stare crkve pod današnjom pravoslavnom crkvom sv. Trojice, dakle na položaju na kojem očekujemo Peruna, kao *rotunda ottangolare* (Regan i Nadilo 2008: 563-564) što bi se moglo shvatiti kao osmerolisna crkva, kakva je u predromaničko vrijeme u nas bila na Ošlju, a možda još i na Bribirskoj glavici. Naime, takav je bio tlocrt i Perunova svetišta u Novgorodu (i još nekih u istočnoj Europi), pa Vladimir Goss pomišlja na mogućnost (2009) da su praslavenski tlorisi djelovali na arhitekte ranih hrvatskih crkava (i drugdje u slavenskom svijetu). No kako su samoga Vinjalića te ruševine podsjetile na mauzolej cara Dioklecijana u Splitu (katedralu Sv. Duje), to nije jako vjerojatno. Nažalost, vlasnik današnjega objekta ne dopušta nikakva istraživanja na tome mjestu pa se za sada ne mogu donositi nikakvi utemeljeni zaključci. Vjerujemo da bi neinvazivna geofizička metoda arheoloških istraživanja bila optimalna za razrješenje ove dileme.

Već smo dva puta spomenuli Kozjak i njegov vrh *Bat*. Riječ *bat* znači isto što i *batina*, *kij/kijača*, *malj*. A to je oružje, atribut indoeuropskoga Gromovnika! I praslavenskoga Peruna, dakako. Pogledajmo malo njegovo okruženje (no odmah moramo priznati da, barem dosad, nismo tamo uočili ni jedan trokut). Pod njime je naselje (selo) *Kijevo*, a riječ *kijev*, *-a*, *-o* je,

gramatički gledano, posvojni pridjev od imenice *kij*. Odmah se, jednostavno, moramo sjetiti ukrajinskoga glavnog grada koji se zove Київ/Kijev što su ga, prema legendi zapisanoj početkom XII. stoljeća, osnovala tri brata, Kij, Šček i Horiv. Kijev nije posvojni pridjev imenice *kij*, nego osobnoga imena *Kuŭ*, Kij. Ime *Kuŭ*/*Kijev* doslovce znači „Kijev grad“, pa bi i selo Kijevo značilo „Kijevo selo“. Kao što i poljski *Kraków* nije drugo nego „Krakov grad“. I tako imamo u zaleđu Dalmacije u toponime upisane ostatke praslavenske predaje o osnutku grada Kijeva! Ako je to tako, a ne vidimo neko moguće tumačenje koje bi bitno moglo odstupati od ovoga, onda smo ovdje zašli duboko u praslavenske etnogenetske mitove.

Goseck, Njemačka, 4800 pr. Kr.

Maklavun, Hrvatska, 2000 pr. Kr

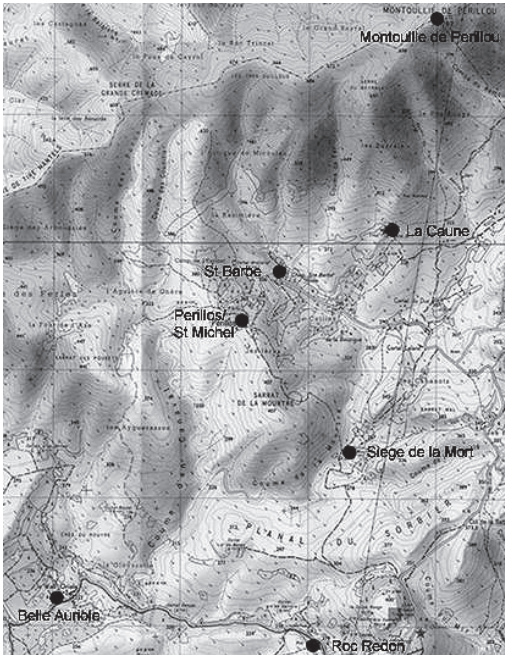
No za nas je trenutno dovoljno da vidimo kako su oko Kozjaka s Batom nagomilani toponimi poput *Sv. Mihovil* (kršćanski lik čije su crkve misionari rado postavljali na mjesta poganskih svetih mjesta, borac protiv Zmaja/Zmije; Otk 12, 7-9), *Tutnjevina* (vrh v. 710 m, mjesto gdje tutnji), *Treštenova glavica* (1101) i selo *Treštenovac* (tamo trijeska), *Šmekova glavica* (šmek – žmak – zmaj?, 721), selo *Dubrava* (mjesto gdje se pod *dubom*/hrastom bore Perun i Veles), *Marina Glavica* (935) i *Kunica* (1101 m; *Mara* se u tekstovima javlja kao kuna) već nad cestom Drniš-Vrlika. A prema jugozapadu Kozjak seže do *Žmikine* i *Paklene strane*.

Kozmički (sunčani) okvir

Druga skupina argumenata odnosi se na umreženost elemenata biskupijskoga trokuta u još širi prostor. Pokazali smo kako je pravac Lopuška glavica – Sv. Trojica usmjeren na mjesto gdje izlazi Sunce na dan zimskoga suncostaja. Za tumačenje orijentacije prema izlasku Sunca u određene dane bio bi potreban cijeli veći novi članak. Ovdje ćemo se morati usredotočiti na svega nekoliko primjera. Prvi, vrlo jasan, je nedavno otkriveno neolitičko nalazište Goseck u srednjoj Njemačkoj, na Saali između Naumburga i Weißenfelsa. Riječ je o svetom kružnom prostoru, ograđenom (promjer je oko 75 m) jednim jarkom, nasipom i dvjema koncentričnim kružnim palisadama s trojim vratima. Jedna vode prema sjeveru, druga prema točki izlaska Sunca na dan zimskoga suncostaja, a treća prema točki zalaska sunca na isti dan. Datira se u početak 5. tisućljeća (oko 4900. god. pr. Kr.). U krugu su pronađeni ostatci koji upućuju na žrtvovanja ili pogrebne obrede (Bertemes 2008).

Drugi je iz naših krajeva, iz Istre, kod sela Šošići između Rovinja i Kanfanara. Riječ je o Maklavunu, lokalitetu i brončanodobnoj grobnici (oko 2000. god. pr. Kr.), tolosu s grobnom komorom i prilaznim hodnikom. U sredini grobnice pronađeni su ostatci groba nekog velmože. Hodnik je usmjeren prema jugozapadu, prema točki zalaza Sunca na dan zimskoga suncostaja.

Prvi primjer, Goseck, ne može se drukčije protumačiti nego kao sveti prostor, svetište na kojem su obavljali obrede s žrtvovanjima (ljudi?) u dane zimskoga solsticija. U središtu je bio možda neki kip ili simbolički stup, ili grob nekog uglednika (ili oboje). Simbolički je to bilo čvrsto povezano sa „životom“ Sunca koje o zimskom solsticiju opet pridobiva snagu i počinje se vraćati Nebu, a isto tako i s uglednim pokojnikom (kao predstavnikom svih pokojnih) u središtu svetoga prostora. Maklavun se pak usredotočio samo na jedan aspekt zbivanja, na odlazak (u podzemlje, zagrobni svijet), no i kod njega je riječ o svetom prostoru usmjerenu prema zalasku sunca na zimski suncostaj. Idejna se pozadina lako razabire. Sunce izlazi (rađa se, obnavlja) na jugoistoku, a zalazi (umire) na jugozapadu. U Gosecku su na jugoistočna vrata simbolički uvodili Sunce u svetište do njegova središta i opet ga – osnažena obredima – izvodili, ispratili kroz jugozapadna vrata. Sve je zbivanje mogla kroz sjeverni ulaz pratiti Sjevernjača kao zalag stalnosti u kružno se okrećućem, periodično mijenjajućem Svemiru. Maklavun je mnogo jednostavniji, tu su jednom unijeli pokojnika i omogućili mu da promatra Sunčev put u Onaj svijet kao putokaz njegovoj besmrtnoj duši. No

<http://www.perillos.com/sacredland.html>

i tu su mogli svakoga suncostaja obredno ponavljati to zbivanje te time i sebi osigurati prolaz u vječnost. Zbivanja na kozmičkoj razini („život“ Sunca) i na ljudskoj obredno se povezuju i čine jedinstvo.

Jasno je da su oba kompleksa, Goseck i Maklavun, nastala, trajala i utrnila davno prije no što je u istočnoj Europi oblikovana praslavenska jezična zajednica. Oni imaju s praslavenskim svjetonazorom zajedničke „samo“ korijene u mezolitičkoj kulturi koja je iznjedrila tzv. nostratičku skupinu govora u koje ubrajamo i indoeuopske. Za razumijevanje trokuta u Biskupiji to je važno samo utoliko što potvrđuje da je ovdje riječ o arhaičnom svjetonazoru vrlo dubokih korijena. I ništa više. Jednako je i s kutom od 23°. Niti on nije isključivo slavenski. Lijep primjer uporabe takvog kuta uočljiv je daleko od naših krajeva, u južnoj Francuskoj, na granici departmana *Aude* i *Pyrénées-Orientales* (u kojem se u pokrajini Roussillon govori katalonski). Tamo je na samoj sjevernoj granici departmana vrh *Montailou de Perillou* (707 m), a od njega ide jedna ledinska crta prema jugozapadu ($\omega=214^\circ$) preko svih triju kapela koje ima selo (zapravo skupina danas napuštenih zaselaka) Perillos. To su srednjovjekovne crkvice sv. Mihovila u središtu naselja, te dvije u zaselku Bel Auriole: sv. Barbare (zaštitnice rudara: u okolini je nekoć bilo više rudnika) i sv. Terezije.

Još je jedna linija koja polazi od vrha gore. Ona prelazi preko špilje *Caune* (*cauna* na okcitanskom jednostavno znači „špilja“; u ovoj su špilji pronađene slikarije i predmeti koji nam ju otkrivaju kao prapovijesno kulturno mjesto) do katastarske čestice zvane *Siège de la Mort*, „sjedalica/sjedište Smrti“. Na njoj je ruševina neke drevne velike zgrade. Tako se zove i pobočje gore ispod koje je *Siège de la Mort*. Kako se i dolina u domaćem govoru zove *Coume de la Mourtre*, bit će da je Smrt na tome mjestu doista opečatila krajolik. Možda je sve to povezano i s mjesnim imenom *Perillos*. Na francuskome *périlleux* znači „opasan“. Nas pak asocira na naše *Vražje stulčke/stolčke* u ivanečkom kraju od kojih je jedan, u dolini Ivanečke Bistrice, usko povezan s mitskim sklopom oko boja između Gromovnika i njegova suparnika (Belaj 2006a). Još dalje prema jugu je osamljena kamena stijena (kao neke naše „babe“) koja potiče maštu radoznalima, zvana *Roc Redon*. Ova druga crta ide istočnije od prve: $\omega=191^\circ$ i zatvara s njom kut od 23° .

Périllosu se dogodio početkom XX. stoljeća abbé (seoski župnik) François Bérenger Saunière (1852.-1917.), fantast koji se posvetio traganju za znakovima što da su ih ostavila zamišljena zbivanja povezana s templarskim viteškim redom. Njega se u novije vrijeme uhvatio Flamanac Filip Coppens (*1971.), zainteresiran – kako je sam napisao – *in de oude mysterieën*, „za stare misterije“. Ti „stari misteriji“ obuhvaćaju široku lepezu od izvanzemaljaca preko predatlanida do Isusova života nakon zbivanja na Golgoti i, dakako, Svetoga graala. Sve naše znanje o *Perillosu* i njegovom kutu imamo na žalost samo s interneta, sa stranica *Société Périllos* (<http://www.perillos.com/index1.htm>). Možemo samo najkraće reći da, osim kuta od 23° (kojega smo sami iščitali s karte, domaći interpreti njegovu geometrijsku vrijednost nisu opazili), sve ostale značajke ovoga trokuta nemaju nikakve veze s našim trokutima. Nama ovo govori samo to da su ljudi već odavna u raznim krajevima svijeta dosmišljavali svoje teritorije asocijacijama na prividno kretanje Sunca.

Ispričavamo se čitateljima na ovom neznanstvenom ispadu. Mislimo da je ipak potrebno od vremena na vrijeme pokazati gdje su metodičke granice preko kojih znanstvenik ne bi trebao prelaziti.

Zaključak

Na kraju bismo naš prilog zaključili ocjenom da je, naopaku početku usprkos, proučavanje trokuta u Biskupiji ipak pokazalo da ima dovoljno argumenata za pretpostavku da su u pretkršćansko vrijeme novopridošli stanovnici toga područja ispunili svoj prostor elementima koji podsjećaju upućene na mitska zbivanja opisana u dosad fragmentarno rekonstruiranim starim slavenskim svetim tekstovima. Seoski je svećenik, žrec, vrač, kako ga već želimo nazvati, nakon slavenskoga zaposjedanja ovoga područja posvetio novu domaju slavenskim vrhovnim bogovima (Perunu, Mokoši i Velesu) i njihovoj božanskoj djeci (Jarilu i Mari) određujući im njihova nova mjesta i tumačeći mitska kazivanja po-kazujući (doslovce, kažiprstom) kako se i gdje zbivanja o kojima mitovi kazuju (konkretno: Jarilov trudan hod kojim ovaj izžmiče vodu iz zemlje) odvijaju u našem okruženju.

Prigodom pokrštavanja novo se bogoštovlje čvrsto nadovezalo na stara kulturna mjesta. Vidi se to lijepo po tome što zamišljena pretkršćanska sveta crta Lopuška glavica – Stupovi – Sv. Marija prelazi gotovo točno preko apsida tih crkava⁷, dakle preko mjesta na koja su pri uspostavi nove vjere postavljeni kršćanski žrtvenici. Na Crkvini je time utvrđen i kontinuitet štovanja bogorodice, s prijenosom s Mokoši na Blaženu Djevicu Mariju. A lako je moguće da su još ranije, u rimsko i ilirsko vrijeme, na tome mjestu štivali Veliku majku, samo što o tome za sada smijemo jedino nagađati. U u dosadašnjim arheološkim istraživanjima nisu pronađeni nikakvi tragovi takvoga kulta na ovome položaju.

Trebamo ipak napomenuti da u najranije starohrvatsko doba, prije pokrštavanja, Kosovo nipošto nije bilo neko nacionalno, potencijalno državotvorno sveto središte, nego – ako sudimo prema značajkama njegove svete tročlane strukture – skromna seoska zajednica, ali ipak dovoljno važna da si je mogla uspostaviti vlastiti sveti trokut kojim je opečatila svoj prostor i ostavila ga nama u baštinu.

7 Sredina apsida crkve sv. Cecilije odmaknuta je od crtke sredina apsida na Lopuškoj glavici – sredina apsida crkve Sv. Marije za oko 9 metara prema zapadu.

LITERATURA

- BELAJ, Vitomir. 1993. „Mladenkin vijenac na suhoj grani. Mitska pozadina jednoga svadbenog običaja u sjevernoj Hrvatskoj“. *Studia ethnologica Croatica*, V:81-91.
- BELAJ, Vitomir. 1998a. „Drugi pogled na podrijetlo imena grada Ivanca“. „Radovi Hrvatskog društva folklorista“, 7:29-39.
- BELAJ, Vitomir. 1998b. „Strukturni pomak od ‘majke bogova’ do ‘Božje majke’. Etnološka podloga pučkih predočaba o Presvetome Trojstvu i o Blaženoj djevici Mariji“. *Marija i Presveto trojstvo. Zbornik radova Hrvatske sekcije XX. međunarodnog mariološko-marijanskog kongresa, Rim, 15.-24. rujna 2000.* Split KS i HMI, Teološki radovi, 36:185-201.
- BELAJ, Vitomir i Goran Pavel ŠANTEK. 2006. „Paški sveti trokut“. *Studia ethnologica Croatica*, 18:153-183.
- BELAJ, Vitomir. 2006a. „Kako je Ivanec dobio ime.“ *Ivanečka škrinjica*, 2:14-21.
- BELAJ, Vitomir. 2006b. „Mit u prostoru“. *Mošćenički zbornik*, 3:5-39.3
- BELAJ, Vitomir i Juraj Belaj. 2007. „Ivanečki ‘trokut’ se širi.“ *Ivanečka škrinjica* 3:16-23.
- BELAJ, Vitomir. 2007. *Hod kroz godinu. Pokušaj rekonstrukcije prahrvatskoga mitskoga svjetonazora.* 2. izmijenjeno i dopunjeno izd. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga. 486 str.
- BELAJ, Vitomir. 2008. „Sacred Tripartite Structures in Croatia“. *Space and Time in Europe: East and West, past and present*, ed. Mirjam Mencej. Ljubljana: Oddelek za etnologiju in kulturno antropologiju, Filozofska fakulteta, Zbirka Zupaničeva knjižnica, 305-319.
- BELAJ, Vitomir. 2009a. „Pretkršćanski korijeni nekih Marijinih crkava u Hrvata.“ *Velika Proteturica. Duhovna baština Dubrovnika posvećena Bogorodici.* Zagreb: KV i HMI, 399-423.
- BELAJ, Vitomir. 2009b. „Sveti trokut zagrebački“. *Izazov tradicijske kulture. Svečani zbornik za Zoricu Vitez*, 35-57.
- BELAJ, Vitomir. 2011a. „Jurjevi koraci po Žminjači“. *Perunovo koplje, Studia mythologica slavica, Supplementum*, 4:73-80
- BELAJ, Vitomir. 2011b. „Pretkršćanski marijanski korijeni u Lici“. *Beata Virgo de*

- Miraculis. Štovanje B. Djevice Marije na području Gospičko-senjske biskupije.*
Zagreb: KS i HMI. 321-334.
- BELAJ, Vitomir. 2012. „Središnja Istra i rana teritorijalna organizacija hrvatskoga prostora“. *Pićanska biskupija i Pićanština. Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa*, 261-268.
- BELAJ, Vitomir. 2012. „Cum Adi in Campo“. *Svečani zbornik za Vladimira Petera Gossa*. Rijeka: Faculty of Humanities and Social Sciences (elektroničko izdanje).
- BERTEMES, François. 2008. „Die Kreisgrabenanlage von Goseck: Ein Beispiel für frühe Himmelsbeobachtungen“. *Astronomische Orientierung und Kalender in der Vorgeschichte. Internationales Kolloquium vom 9. bis 11. November 2006 im Museum für Vor- und Frühgeschichte*, ur. W. Menghin (Acta Praehistorica et Archaeologica) 40: 7-14.
- GOSS, Vladimir P. 2009. „Landscape as History, Myth, and Art. An Art Historian's View.“ *Studia ethnologica Croatica*. 21:133-168.
- KATIČIĆ, Radoslav. 2010. *Zeleni lug. Tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine*. Zagreb: Ibis grafika i Matica hrvatska.
- PLETERSKI, Andrej. 1996. „Strukture tridelne ideologije pri Slovanih“. *Zgodovinski časopis* 50:163-185.
- REGAN, Krešimir i Branko Nadilo. 2008. „Stare crkve u Biskupiji pokraj Knina.“ *Građevinar* 60 (6):559-568.

Izvori fotografija:

- Goseck: http://www.zodiacology.com/Goseck_Circle.html
Maklavun: <http://www.udruga-kameleon.hr/tekst/925/>
Perillos: <http://www.perillos.com/sacredland.html>

Crkvina and Sacred Triangular Structures Interpretation of the Mythical Context of Five Churches in Kosovo

(Summary)

In the new valorization of Crkvina, almost mythical topos of Croatian history, it should be checked whether it could be placed in a triangular spatial structure (in terms of interpretation Pleterski-Belaj). Five early Croatian churches in Kosovo Polje are located on the sides of acute angle $23^{\circ}27'$ and form a triangle with the ratio between the longer and medium side 1:1,6. It could be concluded that the village priest/pagan priest/shaman, after the Slavic invasion of this area, dedicated newly conquered homeland to Slavic supreme gods (Perun, Mokoš and Veles) and their divine children (Jarilo and Mara) by defining their new places and interpreting mythic narratives and showing (literally with finger) how and where the events described in the myths (specifically: Jarilo's weary walk which dodges water from the ground) occurred in their environment. This could mean that in the diocese the continuity of the cult of Virgin Mary should be expected.

Key words: Virgin Mary, Perun, Mokoš, Veles, Jarilo, Mara, sacred triangle